

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ НЕ ЗАПОДІЮВАТИ ШКОДУ
КУЛЬТУРНИЙ СПАДЩИНІ ТА ВІДШКОДОВУВАТИ ЗАВДАНІ ЇЙ ЗБИТКИ
У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

**IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL OBLIGATIONS NOT TO CAUSE DAMAGE
TO THE CULTURAL HERITAGE AND TO COMPENSATE FOR THE DAMAGE CAUSED
TO IT IN THE SYSTEM OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY
AND DEFENSE OF UKRAINE**

**Казаків А.Г., аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна**

У статті проаналізовано вплив реалізації конституційних обов'язків щодо не заподіяння шкоди культурній спадщині та стосовно відшкодування завданих їй збитків на процес забезпечення національної безпеки та оборони України. Така постановка питання актуалізується тим, що одним із найважливіших параметральних аспектів існування держави та суспільства є стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, який у правовій доктрині та сучасній практиці іменується національною безпекою України. При цьому кожен конституційний обов'язок окремо та всі обов'язки у сукупності відіграють суттєву роль у системі забезпечення національної безпеки, що складає змістовне підґрунтя існування соціуму. У системі конституційних обов'язків чільне місце займають і обов'язки не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодувати завдані їй збитки. Саме тому постає питання щодо аналізу цих обов'язків, у тому числі й стосовно їхнього внеску у систему забезпечення національної безпеки і оборони України. Постановка такого питання зумовлена тим, що забезпечення національної безпеки та оборони є не лише найважливішою функцією держави, але й справою всього Українського народу. Відповідно, народ у цілому та його окремі представники таку справу можуть здійснювати саме через реалізацію конституційних обов'язків людини та громадянина, серед яких чільне місце займають обов'язки не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодувати завдані їй збитки, що встановлено у статті 66 Основного Закону України.

На підставі викладеного робиться висновок про те, що саме ці обов'язки є гарантом від протиправних посягань на успадковані людством від попередніх поколінь об'єктів, що донесли до нашого часу цінність із археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. До того ж, наведені обов'язки займають чільне місце у системі правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів щодо запобігання руйнуванню чи заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання тощо об'єктів культурної спадщини. Все це повною мірою можна розглядати й в системі мінімізації загроз національній безпеці України шляхом створення відповідних передумов для збереження національних цінностей України.

Ключові слова: юридичні обов'язки, конституційні обов'язки людини та громадянина, культурна спадщина, відшкодування завданих культурній спадщині збитків, національна безпека України, оборона, особливий період, військова служба, національні інтереси.

The article analyzes the influence of the implementation of the constitutional obligations to not harm the cultural heritage and to compensate for the damages caused to it on the process of ensuring the national security and defense of Ukraine. This formulation of the question is actualized by the fact that one of the most important parametric aspects of the existence of the state and society is the state of protection of state sovereignty, territorial integrity, the democratic constitutional system and other national interests of Ukraine from real and potential threats, which in legal doctrine and modern practice is called the national security of Ukraine. At the same time, each constitutional obligation separately and all obligations together play a significant role in the system of ensuring national security, which constitutes the meaningful basis for the existence of society. In the system of constitutional duties, the duties not to harm the cultural heritage and to compensate for the damage caused to it occupy a prominent place. That is why the question arises regarding the analysis of these duties, including their contribution to the system of ensuring national security and defense of Ukraine. Asking such a question is due to the fact that ensuring national security and defense is not only the most important function of the state, but also the business of the entire Ukrainian people. Accordingly, the nation as a whole and its individual representatives can carry out such a case precisely through the implementation of the constitutional duties of a person and a citizen, among which the duties not to harm the cultural heritage and to compensate for the damage caused to it, which is established in Article 66 of the Basic Law, occupy a prominent place of Ukraine.

On the basis of the above, it is concluded that these duties are a guarantor against illegal encroachments on objects inherited by mankind from previous generations, which have brought to our time value from archaeological, aesthetic, ethnological, historical, architectural, artistic, scientific or artistic view and retained their authenticity. In addition, the above duties occupy a prominent place in the system of legal, organizational, financial, material and technical, urban planning, information and other measures to prevent destruction or damage, ensure protection, preservation, maintenance, appropriate use of objects of cultural heritage. All of this can be fully considered in the system of minimizing threats to Ukraine's national security by creating appropriate prerequisites for preserving Ukraine's national values.

Key words: legal obligations, constitutional obligations of a person and a citizen, cultural heritage, compensation for damages caused to cultural heritage, national security of Ukraine, defense, special period, military service, national interests.

Постановка проблеми. Конституція України, підходячи до конструювання конституційно-правового статусу особистості комплексно, суттєву увагу приділяє питанням реалізації конституційних обов'язків. Зумовлено це з одного боку особливим місцем конституційних обов'язків у структурі конституційно-правового статусу людини та громадянина, а з іншого – тією соціальною значущістю, яку займає реалізація таких обов'язків у житті суспільства та функціонуванні держави. При цьому одним з найважливіших параметральних аспектів існування держави та суспільства є стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конститу-

ційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, який у правовій доктрині та сучасній практиці іменується національною безпекою України. Кожен конституційний обов'язок окремо та всі обов'язки у сукупності відіграють суттєву роль у системі забезпечення національної безпеки, що складає змістовне підґрунтя існування соціуму. У системі конституційних обов'язків чільне місце займають і обов'язки не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодувати завдані їй збитки. Саме тому постає питання щодо аналізу цих обов'язків, у тому числі й стосовно їхнього внеску у систему забезпечення національної безпеки і оборони

України. Постановка такого питання зумовлена тим, що забезпечення національної безпеки та оборони є не лише найважливішою функцією держави, але й справою всього Українського народу. Відповідно, останній таку справу може здійснювати у тому числі й через реалізацію конституційних обов'язків людини та громадянина.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідженням конституційних обов'язків у цілому займалися такі науковці, як О. В. Білоскурська, В. В. Богуцький, П. П. Богуцький, Л. О. Гаманюк, Є. І. Григоренко, Т. І. Гудзь, О. П. Карманюк, Ю. М. Коломієць, Ю. В. Кириченко, О. Г. Кушніренко, В. Ф. Погорілко, В. О. Серьогін, Д. І. Сирота, Л. І. Летнянчин, О. В. Петришин, С. П. Пономарьов, М. М. Тищенко, Ю. М. Тодика, Н. Т. Туян та ін.).

Метою статті є аналіз реалізації конституційних обов'язків не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодувати завдані їй збитки у системі забезпечення національної безпеки і оборони України як найважливішої функції держави та справи всього народу.

Виклад основного матеріалу. Окремими конституційними обов'язками, передбаченими статтею 66 Конституції України [1] є обов'язки не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодувати завдані їй збитки. Незважаючи на те, що ця стаття складається з одного речення, у ній фактично закріплено чотири окремих конституційних обов'язки, які дещо взаємопов'язані, але предмет та сфера застосування їх все ж відрізняється. Крім того, як зауважує Ю. В. Кириченко, ці обов'язки представлені як активною, так і пасивною складовою. При цьому пасивна складова припускає обов'язок утриматися від дій, які заподіюють шкоду природі та культурній спадщині, а активна складова міститься в обов'язку здійснювати дії щодо попередження шкоди, поновлення навколишнього середовища та відшкодування завданих збитків [2, с. 39].

У першу чергу слід звернути увагу на те, що конституційний обов'язок щодо не заподіяння шкоди культурній спадщині за своєю юридичною природою є окремим конституційним обов'язком з чітко вираженим спрямуванням. У зв'язку з цим, захист культури та культурної спадщини виступає також важливим напрямом діяльності держави та безпосередньо стосується суспільства. Адже, згідно з пунктом шостим частини першої статті 1 Закону України «Про культуру» [3], культура є сукупністю матеріального та духовного надбання певної людської спільноти (етносу чи нації), нагромадженого, закріпленого та збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає усі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту і відображає рівень розвитку вказаної спільноти.

У свою чергу, під культурною спадщиною відповідно до абзаців 2 та 3 частини першої статті 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» [4] розуміється сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. При чому об'єкт культурної спадщини є визначним місцем, спорудою (витвором), комплексом (ансамблем), їхньою частиною та пов'язаними з ними рухомими предметами, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні чи створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

У контексті розуміння змістовного наповнення культурної спадщини також слід враховувати і такі складові як культурні блага та цінності. Зокрема, пункт 8 частини першої статті 1 Закону України «Про культуру», встановлює, що культурні блага – це товари та послуги, що виробляються у процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб грома-

дян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо). У свою чергу, Закон України «Про музеї та музейну справу» [5] (абзац п'ятий статті 1) під культурними цінностями розуміє об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей».

Конституція України, встановлюючи такий обов'язок, суттєву увагу приділяє питанням культури та охорони і захисту культурної спадщини. При чому слід особливо звернути увагу на те, що ці питання піднімаються в Основному Законі України у першу чергу на рівні засад конституційного ладу України. Зокрема, у статті 11 Конституції України встановлено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх корінних народів і національних меншин України. У свою чергу, стаття 12 Основного Закону України передбачає, що Україна дбає про задоволення національно-культурних та мовних потреб українців, що проживають за межами держави.

Як видно, наведені конституційні приписи формують тло, відповідно до якого держава у першу чергу є уповноваженим суб'єктом у сфері захисту культури та культурних надбань. Окрім наведених вище положень, у Конституції України про культуру згадується і в інших конституційних приписах (частина третя статті 24, частина перша статті 36, частина четверта статті 49, частина п'ята статті 53, частини четверта та п'ята статті 54, стаття 66, пункт 6 частини першої статті 85, пункт 6 частини першої статті 92, пункт 3 та 4 статті 116, пункт 3 статті 119, стаття 132, пункт 6 частини першої статті 137, пункти 5 та 8 частини першої статті 138, частини перша та друга статті 143).

У межах аналізу вказаних конституційних приписів можна зробити висновок про те, що у них простежується стосовно захисту культури як державна складова (статті 11 та 12, частина четверта статті 49, частина четверта та п'ята статті 54, пункт 6 частини першої статті 85, пункт 6 частини першої статті 92, пункт 3 та 4 статті 116, пункт 3 статті 119, стаття 132, пункт 6 частини першої статті 137, пункти 5 та 8 частини першої статті 138), так і суспільна (частина третя статті 24, частина перша статті 36, частина п'ята статті 53, стаття 66, частина перша та друга статті 143).

Стосовно ролі держави у захисті культури та охороні її найрізноманітніших здобутків у Конституції використовуються такі слова як держава сприяє, дбає, забезпечує, охороняє законом тощо. Враховуючи особливу природу місцевого самоврядування як права територіальної громади (жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста) на самостійне вирішення питань місцевого значення у межах Конституції та законів України, культурні аспекти, що належать до сфери місцевого самоврядування ми вважаємо за потрібне віднести до суспільної складової. Наприклад, згідно з частиною першою статті 143 Основного Закону України, територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки та збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів і реалізацію їхніх

результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Взагалі ж в аспекті захисту культури та культурної спадщини домінує державна складова. Такий стан є абсолютно виправданим з огляду на те, що у цій сфері у держави аргументів є набагато більше можливостей. Оскільки, відповідно до абзацу 7 частини першої статті 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», охорона культурної спадщини є системою правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музефікації об'єктів культурної спадщини, то, вочевидь, домінуюча кількість таких заходів може здійснюватися саме державою, її органами, безперечно, під наглядом і контролем громадянського суспільства.

Але, як видно, в аспекті захисту і охорони культурної спадщини і суспільна складова є суттєвою. До цієї сфери дотичні найрізноманітніші суб'єкти суспільного життя. Так, зокрема, відповідно до частини першої статті 36 Конституції України, громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

У цій нормі передбачено те, що культурні права, свободи та інтереси як окремих людей, так і суспільства в цілому можуть відстоюватися та захищатися на рівні інституцій громадянського суспільства, а саме на рівні політичних партій та громадських організацій. Проте з боку суспільства цей список не може бути обмеженим названими суб'єктами. Зокрема, відповідно до частини п'ятої статті 53 Конституції України, до таких суб'єктів належать зокрема і національні культурні товариства, а згідно з частиною першою статті 143 Основного Закону України такими суб'єктами є жителі села, селища та міста.

На підставі викладеного слід констатувати, що попри наявність домінуючої ролі держави в аспекті захисту та охорони культури та культурної спадщини, значущість суспільства в цілому та окремих його представників є значною. Конституція України цьому аспекту приділяє суттєву увагу, що є значним підґрунтям для реалізації конституційного обов'язку щодо не заподіяння шкоди культурній спадщині та відшкодування завданих їй збитків. Вважаємо такий підхід виправданим через те, що реалізація цих обов'язків виступає не лише важливою складовою формування в Україні сталого культурного простору, але й забезпечення національної безпеки та оборони України.

Як уже зазначалось, Закон України «Про культуру» (пункт шостий частини першої статті 1) під культурною розуміє сукупність матеріального та духовного надбання певної людської спільноти (етносу чи нації), нагромадженого, закріпленого та збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління. При цьому наведені як матеріальні, так і духовні надбання виступають важливим підґрунтям забезпечення національної безпеки України у першу чергу через забезпечення обороноздатності.

Так, відповідно до абзацу п'ятого статті 1 Закону України «Про оборону України» [6], обороноздатність держави виступає здатністю держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з мате-

ріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації. Отже, духовні та матеріальні елементи, будучи культурними надбаннями, виступають основою для здатності як держави, так і суспільства до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. На розвиток цього положення Стратегія національної безпеки України [7] (пункт 60) прямо вказує на те, що Україна зміцнить бойовий потенціал Збройних Сил України, інших органів сил оборони шляхом не лише зростання рівня боєготовності та боєздатності, але й трансформації професійної культури на основі доктринальних підходів і принципів командування й контролю, підготовки, освіти НАТО.

На аспекти культури у контексті підвищення обороноздатності та формування всеохоплюючої оборони вказує Стратегія воєнної безпеки України [8]. Зокрема, в абзацах третьому та п'ятому її загальних положень йдеться про те, що основний зміст всеохоплюючої оборони України полягає не в останню чергу у використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо). Отже, у цьому Документі йдеться про культурний потенціал держави та суспільства, який, вочевидь, знаходить свій прояв у тому числі й на рівні культурної спадщини, яка, у свою чергу, вимагає свого захисту.

Проте слід констатувати і той факт, що культурні аспекти слід розглядати не лише крізь призму обороноздатності як підґрунтя та специфічного напрямку забезпечення національної безпеки, але й стосовно забезпечення національної безпеки України в цілому. Так, зокрема, Закон України «Про національну безпеку України» [9] (пункт 6 частини першої статті 1) під загрозами національної безпеки України розуміє явища, тенденції та чинники, які унеможливають або ускладнюють чи можуть унеможливити або ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. До останніх, вочевидь, повною мірою можна віднести і культурні цінності, про які йдеться в абзаці п'ятому статті 1 Закону України «Про музеї та музейну справу».

Крім того, Стратегія національної безпеки України, як документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки питанням культури теж приділяє увагу. Зокрема, у Стратегії йдеться про те, що реалізація пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки України здійснюється через розвиток культури та формування людського капіталу (абзац одинадцятий пункту 6).

У свою чергу, у пункті 46 цієї Стратегії зазначено, що громадянин має відчувати себе у безпеці. Україна рішуче налаштована на утвердження конституційного принципу верховенства права, рівності усіх перед законом. З метою реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання держава буде рішуче протистояти гуманітарній агресії, розвивати українську культуру як основу консолідації української нації та зміцнення її ідентичності.

У пункті 49 Стратегії вказано і на розвиток інклюзивного політичного діалогу через публічне обговорення актуальних проблем суспільного розвитку, підвищення рівня медіакультури суспільства, гарантування безпеки журналістів під час виконання професійних обов'язків. До того ж, розглядаючи людський капітал як запоруку майбутнього України, Стратегія виходить з того, що для його розвитку необхідно створити умови, необхідні для культурного розвитку та збагачення громадян України, популяризації українського та світового мистецтва, музики, літератури (пункт 57).

Висновки. Отже, культура виступає важливим підґрунтям для організації та функціонування держави, сталого існування суспільства, у тому числі й для забезпечення національної безпеки і оборони України. Саме тому вона потребує своєї належної охорони та захисту як з боку держави, так і з боку суспільства. З боку останнього, важливого значення має належна та всебічна реалізація всіма членами суспільства конституційних обов'язків не заподіювати шкоду культурній спадщині та відшкодовувати завдані їй збитки. Саме ці обов'язки є гарантом від протиправних посягань на успадковані людством від попередніх поколінь об'єктів, що донесли до нашого часу цінність із археологічного, естетичного,

етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли своєю автентичність. До того ж, наведені обов'язки займають чільне місце у системі правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів щодо запобігання руйнуванню чи заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання тощо об'єктів культурної спадщини. Все це повною мірою можна розглядати й в системі мінімізації загроз національній безпеці України [10, с. 135] шляхом створення відповідних передумов для збереження національних цінностей України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кириченко Ю. В. Обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки: деякі питання щодо його конституційного закріплення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 38–42.
3. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.
4. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
5. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 р. № 249/95 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 25. Ст. 191.
6. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
10. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія / Є. І. Григоренко. Х. : Право, 2010. 280 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011/GRIGORENKO_2010.pdf